

Ключевые слова: система образования, философия образования, общество, цивилизация, глобализация, образовательная парадигма, социализация, постмодерн, гражданское общество, плюрализм.

Kostyuchkov S. K. Role of philosophy of education in the process of determination of ways and formation of modern educational system

Abstract. The article discusses the general problems of modern education system, and the role of education in the philosophy of constructive and productive understanding directions and content of the educational system. The author focuses on contemporary society considering education as a social institution in which the right of everyone realized how unique biosocial unit. It is emphasized that the need for a thorough, comprehensive philosophical consideration of the state of modern education system caused by factors not only political, economic, cultural or social content, but also the needs of philosophy itself. The author notes that the basic characteristic of modern domestic philosophy of education in its practical format is consistent, comprehensive and systematic study and clarify assumptions and patterns of features and possible consequences of the crisis in the educational system. The approaches to the determination of the status of philosophy of education. It is stressed that modern society on the necessity for a philosophical approach to education as a basic mechanism of reproduction of social intelligence. The author concludes that under the third millennium brings new humanity, in terms of actual present problems whose solution requires the development of innovative concepts, approaches and strategies for the education system.

Key words: education, philosophy of education, society, civilization, globalization, educational paradigm, socialization, postmodern, civil society, pluralism.

Н.Д. Соколова,

канд. іст. наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету фізичного виховання і спорту України (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ВПРОДОВЖ XVIII–XIX СТ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Завданням статті є реконструкція й аналіз поглядів громадських діячів, педагогів XVIII – XIX ст. на проблеми формування здорового способу життя в Україні впродовж вказаного періоду. У роботі розглядається проблема становлення гімнастики як навчальної дисципліни в освітніх закладах нашої країни, а також відношення громадськості до питання збереження здоров'я людини.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, оздоровчо-фізкультурні заходи, морально-етичне виховання, гімнастика.

На сьогодні існують різні теоретичні підходи до визначення поняття «здоровий спосіб життя» (далі – ЗСЖ) – медичний, філософський, педагогічний тощо. При цьому в сучасній літературі відсутнє єдине наукове обґрунтування даної проблеми.

Якщо сприймати ЗСЖ виключно як медико-біологічну категорію, то можна погодитися з визначенням даного поняття, запропонованого Уставом ВООЗ як «стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних вад» [10, 356].

Однак, на даний момент ЗСЖ сприймається як поліаспектне явище, що зводиться не лише до збереження здоров'я певного індивідуума, а усвідомлюється як вид соціальної активності людини, за допомогою якого розкриваються фізичні, духовні та інші здібності останньої.

Відповідно до цього, складова ЗСЖ містить в собі різноманітні елементи, що стосуються всіх сфер здоров'я – фізичного, психічного, духовного, соціального й енергетичного. Так, Е. Нестерова надає власне визначення найважливішим компонентам ЗСЖ, де фізичне здоров'я сприймається як стан, за якого в людини є досконалість саморегуляції функцій організму, гармонія фізичних процесів й максимальна адаптація до різних

факторів зовнішнього середовища. Тоді як психічне здоров'я передбачає психогігієну, самовиховання, чистоту помислів, а соціальне – соціативність, діяльне ставлення людини до світу [6].

За відсутності загального підходу до визначення ЗСЖ, в сучасній науковій літературі продовжують вестися дискусії з приводу теоретико-методологічних проблем ЗСЖ. За таких умов, зрозуміло, що в Російській імперії, до складу якої входила більша частина сучасних територій України, взагалі не існувало поняття «ЗСЖ». Але при цьому, вже наприкінці XVIII ст. громадськістю піднімалось питання з приводу виховання здорової молоді.

Саме поняття ЗСЖ зводилось до вирішення проблем боротьби зі смертністю та запровадженням елементарних знань з гігієни. Звичайно, інтерпретація ЗСЖ для кожної верстви населення тогочасного суспільства була різною. Головний акцент робився на створенні необхідних передумов для формування життєздатності індивіда саме з привілейованого класу. Перш за все, дворянську молодь готували до військової служби, прищеплювали ідеали служіння державі й царю. Тогочасні етикетні норми вимагали від людини демонструвати свої здібності у полюванні, верховій їзді, показувати фізичну стійкість.

Зовсім інші пріоритети домінували в селянській повсякденності. Важка праця на землі, злидні змушували дітей змалку привчатися до важких фізичних навантажень, ігнорувати елементарні санітарно-гігієнічні норми, що врешті решт збільшувало відсоток дитячої смертності.

Свого часу, М. Ломоносов намагався звернути увагу влади на проблеми оздоровлення тогочасного суспільства. В листі до графа І. Шувалова вчений піднімає низку важливих питань, а саме: профілактичні заходи для матері та дитини; ліквідувати побутові звичаї, що шкодили здоров'ю людини (велику різницю у віці подружжя, хрещення немовляти в холодній воді, неправильного розговіння після посту тощо); акцентував увагу на здоровому способі життя без пияцтва й переїдань [5, 598–614.]. Тобто, розуміння ЗСЖ М. Ломоносовим зводилось до формування фізичного здоров'я та соціально-моральної поведінки індивіда.

На практиці намагався втілити свої ідеї в галузі ЗСЖ відомий педагог І. Бецький, фундатор цілої низки навчальних закладів Російської імперії: комерційного училища, кадетських корпусів, інституту шляхетних дівчат. В основу педагогічних ідей І. Бецького покладено принципи виховання здорової дитини в умовах закритих навчальних закладів, тоді як навчальний процес було зосереджено виключно в руках педагогів. Складовими елементами ЗСЖ визначено правильне харчування, побут, рухова активність й морально-етичне виховання. При цьому слід наголосити, що рухова активність зводилась до прогулянок на свіжому повітрі, поза увагою педагога залишилась така важлива складова як гімнастика [9].

Протилежних поглядів на виховання здорового молодого покоління притримувався М. Новіков, послідовник ідей Д. Локка й Ж. Ж. Руссо. Виступаючи ярим супротивником казенної системи освіти, М. Новіков наполягав на започаткуванні системи відкритої світської освіти. Пріоритетними у розвитку здорової дитини мали бути фізичне виховання (рухливі ігри, спеціально розроблені вправи), любов до якого повинні прищеплювати саме батьки з раннього дитинства; правила гігієни й морально-етичні норми. На думку, М. Новікова, в процесі навчання обов'язково слід враховувати єдність «освіти розуму й серця», впроваджувати таку систему освіти, котра б дозволила пізнати істину й привчила б відстоювати власну думку [7].

Одним з пріоритетних елементів в процесі збереження й зміцнення здоров'я є рухова активність людини. Саме на ньому зосереджує свою увагу російський письменник О. Радищев, котрий здійснив мандрівку по території Російської імперії й був вражений умовами життя непривілейованих верст населення, що склали основну масу тогочасних мешканців країни. Автор радить з дитинства привчати дітей до фізичних навантажень (заняття плаванням, до швидкісного бігу, підняття важких предметів), які варто поєднати з трудовими навиками й дисциплінами мистецького циклу (верхова їзда, фехтування, танці, музика, малювання). Невід'ємною частиною ЗСЖ були санітарно-гігієнічні норми й правильне харчування [8].

Проте, науковий дискурс наприкінці XVIII ст. не мав бажаних результатів. Відкриття нових освітніх закладів й педагогічні експерименти, нажаль, не вирішили проблему з поліпшення стану здоров'я тогочасного населення. Науковцям не вдалось переконати громадськість у необхідності запровадження основних заходів щодо формування ЗСЖ.

На початку XIX ст. не дивлячись на появу цілої низки робіт з проблеми формування ЗСЖ у молодого покоління, головна увага в навчальному процесі приділялась саме розумовому розвитку дитини. Впродовж тривалого періоду дітей змушували вивчати ряд іноземних мов, в тому числі давньогрецьку й латинську, запам'ятовувати історичні дати та географічні назви, тим самим вкрай виснажуючи психорозумову енергетику. Лише в 1823 р. за наказом імператора Олександра I до навчальних програм учнів середньоосвітніх закладів запровадили гімнастику як факультативну дисципліну. Мало того, що цей предмет викладався за додаткові кошти, а уроки зводились до виконання незрозумілих дітям рухів, самі педагоги сприймали це нововведення як непотрібну забаганку, що відволікає від занять. Більш прогресивні педагоги обмежували рухову активність годиною прогулянки на свіжому повітрі або іграми рекреаційного характеру.

Ще більш жахлива картина вимальовується в процесі виховання дітей, враховуючи гендерні ознаки. Якщо хлопчики з дитинства готувались до майбутньої військової служби, в зв'язку з чим їх побут був насичений цілою низкою фізкультурних розваг – фехтування, верхова їзда, плавання, хореографія, рухливі ігри, то зовсім інша картина спостерігається в процесі виховання дівчат.

В період зростання дівчинки фактично ігноруються правила фізкультурно-оздоровчого виховання. Рухова активність обмежується легкими іграми, котрі не сприяють тілесному розвитку дитини. В заможних родинах дівчата зростають кволими, здебільшого весь свій час приділяючи навчанню та рукоділлю. Навіть вступивши на навчання до пансіону чи гімназії, під наглядом досвідчених педагогів дівчата так і не набувають необхідних знань з формування ЗСЖ. Жорстокі покарання у вигляді позбавлення їжі, відсутність гімнастики як навчальної дисципліни, негативно впливали на стан здоров'я учениці.

Ще гірша ситуація спостерігається у дівчат з незаможних родин, змушених важкою працею заробляти на шматок хліба. З раннього дитинства дівчата допомагають батькам піклуватись про менших братів і сестер, й вимушені нерідко носити дітлахів на руках, а потім залучатись до польових робіт. Звичайно, мова про оздоровче-фізкультурні й гігієнічні заходи в житті цих дівчат взагалі не йде. Тому не дивно, що в першій половині XIX ст. стан здоров'я молоді залишався незадовільним.

Ситуація починає змінюватися лише з другої половини XIX ст. Даний факт можна пояснити, з одного боку, незадовільним станом здоров'я чоловіків, майбутніх солдат, які не здатні були в повній мірі виносити всі тяготи військової служби (особливо це проявилось під час Кримської війни 1853–1856 рр., де Російська імперія зазнала нищівної поразки). З іншого боку, висока смертність малюків й породіль змусила громадськість звернути увагу на проблему формування ЗСЖ серед молоді та поступово запровадити в шкільних закладах нову дисципліну – гімнастику.

Не останню роль в цьому процесі відіграли постійні поїздки лікарів та викладачів за кордон, де вони мали змогу проаналізувати європейський досвід й запропонувати власне бачення вирішення проблеми. Так, не поміченим не міг залишитися виступ в Київському університеті св. Володимира доктора медицини Х. Я. фон Гюббенета в 1854 р., де доповідач намагався переконати всіх присутніх у необхідності запровадження гімнастики в усіх навчальних закладах, підкреслював її важливе значення в процесі гармонійного розвитку людини [3, 21].

В цей період на сторінках періодичних видань з'являється ціла низка публікацій, присвячених проблемам викладання гімнастики в школах, введенням основ гігієни. За короткий термін спеціалістами розробляються різні методики викладання гімнастики, відбувається становлення системи фізичного виховання в країні.

В Російській імперії все більшої популярності набувають шведська та німецька системи гімнастики. Обидві системи направлені на укріплення здоров'я молоді й підготовку до військової служби. І якщо в шведській системі головна увага приділялась виконанню не-

складних вправ, то німецька передбачала поєднання різних видів навантажень з відпочинком. Проте, в тогочасній пресі обидві системи піддавались критиці з боку науковців, лікарів й педагогів. На сторінках видання «Журналу Міністерства народної освіти» впродовж другої половини XIX ст. професорами Віхровим, Ф. Клевезалем, А. Виреніусом та іншими велась дискусія з приводу розробки більш досконалої системи фізичного виховання, яка б опікувалась гармонійним й рівномірним розвитком людського організму. Результатом даної роботи стала розробка відомим лікарем й педагогом П. Лесгафтом основ лікувальної гімнастики й оригінальної системи фізичного виховання. На його думку, ЗСЖ має включати в собі три основні складові – фізичне, психічне й соціально-моральне здоров'я. Під поняттям фізичне здоров'я П. Лесгафт розумів рухову й трудову активність, гімнастичні вправи, психічне здоров'я зводилось до розвитку вольових якостей та здатності оцінювати свої вчинки, тоді як соціально-моральне здоров'я включало в собі дисциплінованість та доброзичливість [4, 287–295].

Розроблена П. Лесгафтом система лікувальної фізкультури передбачала не лише певні гімнастичні вправи, а й прогулянки, ігри на свіжому повітрі. Нажаль, педагог недооцінив значення змагань й гімнастичних тренувань як засобів фізичної підготовки дітей. Як і його попередники, П. Лесгафт звів фізичне виховання до банального виконання дітьми цілої групи різноманітних вправ, позбавивши фізичну підготовку важливого елемента – духу змагань.

Проблемою формування ЗСЖ у молодого покоління займався генерал, педагог й спортивний функціонер О. Бутовський. Поняття ЗСЖ він ототожнював з гармонійним розвитком особистості, де особлива увага має приділятися рухливості, спритності, тілесній красі, хоробрості, твердій волі й моральним якостям людини [1, 42].

О. Бутовський й на практиці намагався підвищити орієнтацію людей на фізичну культуру. Він запроваджує новий термін «фізична освіта», що включав в собі такі елементи, як рухова активність, дотримання розпорядку дня й здорового харчування, освоєння правил гігієни, загартування й формування основ правильної поведінки дитини в суспільстві, що впливають на становлення морально-вольових якостей людини. На його думку, дітей необхідно привчати свідомо ставитись до збереження стану свого здоров'я та цілеспрямовано займатись фізкультурно-спортивною діяльністю (гімнастикою, рухливими іграми, плавання, фізкультурною зарядкою тощо) [2, 559]. Свої ідеї О. Бутовський намагався реалізувати у повсякденному житті, саме він стане однією з головних діючих осіб в процесі реформування військової системи освіти в Російській імперії, розробником комплексу гімнастичних вправ для кадетів.

Звичайно, диспут в науковому середовищі з проблем формування ЗСЖ у молоді викликаний запровадженням в навчальні плани освітніх закладів Російської імперії гімнастики, а згодом і гігієни як обов'язкових учбових дисциплін. Сталося це 12 жовтня 1889 р., і вже наступного року в Київському учбовому окрузі майже в усіх навчальних закладах (92,4 %) на перервах між заняттями діти мали змогу вдосконалити свою фізичну форму. Проте, низький рівень підготовки педагогічних кадрів, недосконалість учбових програм, брак інвентарю й приміщень вплинули на привабливість для залучення молоді до занять спортом. Нововведений предмет сприймався дітьми як непотрібна й нецікава забавка. В процесі посилення мілітаризації фізичного виховання, учні шкіл намагались ухилитись від відвідування занять з фізичної підготовки.

Отже, не дивлячись на спроби наукової еліти наприкінці XVIII – впродовж XIX ст. інтерпретувати розуміння ЗСЖ й пропаганду серед населення культури здоров'я, в суспільстві продовжувала спостерігатися тенденція байдужого ставлення до фізичної культури. Навіть запровадження гімнастики як обов'язкової навчальної дисципліни в освітніх закладах Російської імперії не змінили свідомість населення щодо переваг духовного розвитку над фізичним. В шкільних установах продовжувала панувати думка, що вивчення цілої низки гуманітарних й природничих дисциплін важливіше ніж рухова активність й вдосконалення розвитку тіла. Та попри це, завдяки зусиллям вітчизняних педагогів і лікарів на теренах України починає формуватися національна система фізичного виховання, а також закладено підвалини для становлення науково-теоретичних засад ЗСЖ.

Література:

1. *Бутовский А.Д.* Вопросы школьной гигиены и физического воспитания на международных конгрессах. Международный конгресс по школьной гигиене в Париже 2-7 августа 1910 года / А.Д. Бутовский // Педагогический сборник. – 1911. – №1. – С. 17–60.
2. *Бутовский А.Д.* Телесные упражнения во Франции / А.Д. Бутовский // Педагогический сборник. – 1893. – № 5. – С. 534–59.
3. *Гюббенет фон Х. Я.* Значение гимнастики в жизни человека и народов, речь, читанная доктором медицины Х. Я. Гюббенетом ординарным профессором хирургии с офтальмиатрией в торжественном собрании Императорского Университета св. Владимира 10-го июня 1854 года / Х. Я. Фон Гюббенет. – К., 1854.
4. *Лесгафт П. Ф.* Собрание педагогических сочинений / П. Ф. Лесгафт. – М., 1951. – Т. 1.
5. *Ломоносов М. В.* Письмо графу И. И. Шувалову «О сохранении и размножении русского народа» // Ломоносов М. В. «Избранные философские произведения». – М., 1950.
6. *Нестерова Э.Э.* Оздоровительные средства физической культуры в формировании здорового образа жизни / Э.Э.Нестерова, Е.Н. Чернышева // Всероссийская научно-практическая конференция «Культура здоровья и образование: состояние, проблемы, перспективы».- Екатеринбург, 2011. – С. 64–71.
7. *Новиков Н. И.* О воспитании и наставлении детей / Н. И. Новиков / Избранные произведения. – М.-Л., 1951. – С. 417–507.
8. *Радищев А. Н.* Беседа о том, что есть сын отечества: [Электронный ресурс]. URL: http://rvb.ru/18vek/radishchev/01text/vol_1/03prose/020.htm.
9. Физические примечания о воспитании детей от рождения их до юношества // Учреждения и уставы касающиеся до воспитания и обучения в России юношества обоего пола, в удовольствие общества собраны и новым теснением изданы. – Спб., 1774. – Т. II. – С. 7–33.
10. *Фролов Ф.* Здоровье / В. А. Фролов // Большая советская энциклопедия: в 30 т. / под ред. А. М. Прохорова. – изд. 3-е. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – Т. 8. – 624 с.

Соколова Н. Д. Формирование здорового способа жизни в учебных заведениях Украины на протяжении XVIII–XIX вв.: теоретический аспект

Заданием статьи является реконструкция и анализ взглядов общественных деятелей, педагогов XVIII – XIX в. на проблемы формирования здорового способа жизни в Украине на протяжении указанного периода. В работе рассматривается проблема становления гимнастики как учебной дисциплины в образовательных учреждениях нашей страны, а также отношение общественности к вопросу сохранения здоровья человека.

Ключевые слова: здоровый способ жизни, оздоровительно-физкультурные мероприятия, нравственно-этическое воспитание, гимнастика.

Sokolova N. D. Forming of healthy method of life in educational establishments of Ukraine in XVIII – XIX of century: theoretical aspect

The task of the article are a reconstruction and analysis of looks of public men, teachers of XVIII – XIX of century on the problems of forming of healthy method of life in Ukraine during the indicated period. The problem of becoming of gymnastics is in process examined as educational discipline in educational establishments of our country, and attitude of public toward the question of maintenance of health of man.

Keywords: healthy method of life, health-athletic events, morally-ethic education, gymnastics.